

Horváth Judit (1947) az ELTE BTK
Görög Tanszékének docense, kutatói területe a görög mitológia és az archaikus görög líra.

Legutóbbi írása az *Ókorban*:
Bellerophón (2009/1).

Egy Phrynichos-töredék Meleagrosról

Horváth Judit

Egy két és fél soros drámatöredékről lesz szó az alábbiakban. A szerző Phrynichos, Aischylos elődje, akinek a műveiből csupán néhány töredéket ismerünk. A most szóba kerülő töredék a *Pleuróniai* (A pleuróni asszonyok) című tragédiájából maradt fenn.

A cím a görög mitológia ismert fejezetéhez, a kalydóni vadászathoz vezet el bennünket. A főszereplőről, Meleagrosról már az *Ilias*ban (IX. 527–605) hosszú történet olvasható, amelyben fontos szerepet játszik a két ellenséges aitoliai város, Kalydón és Pleurón. Kalydón királya, Oineus megsérti Artemis istennőt, aki bosszúból vadkant szabadít a városra. A vadászatot Oineus fia, Meleagros vezeti. A vadkant sikerül elejteni, de nyomban viszály támad a tróféáért, és valóságos háború tör ki immár nemcsak a vadászat résztvevői, hanem városaik, Kalydón és a szomszédos Pleurón között. A homérosi történet folytatásáról a későbbiekben még lesz szó, egyelőre csak a Phrynichos-darab címének értelmezéséhez hívtuk segítségül. Pleurón tehát a kalydóni vadászat, pontosabban az ahhoz kapcsolódó mitikus történet egyik színhelye, maga a cím pedig – sok ismert görög tragédia címéből következtetve – talán arra utal, hogy asszonyok alkották a kart.

Az írásom tárgyát képező töredék magyar nyersfordításban a következőképpen hangzik:

Mert [Meleagros] nem kerülte el a kegyetlen halált, hanem elemésztette őt a gyors tűz, ahogy lángolt a fahasáb – a szörnyű, gonosz anya műve.

Meleagrost tehát megölte az anyja, és ebben szerepe volt egy lángoló fahasábnak is. A töredéket a császárkorban élt Pausanias őrizte meg egy Delphoiban látott Polygnótos-festmény leírásában. A falfestményen többek között Meleagros is szerepelt, és Pausanias azt fejtegeti róla, hogy halálát különböző költők különbözőképpen mesélték el. Vérbeli filológus módjára sorra veszi és csoportosítja is a Homérosnál, Hésiodosnál, továbbá egy *Minyas* című, azóta már elveszett eposzban, valamint a Phrynichosnál olvasható változatokat. Phrynichos volt az első, folytatja Pausanias, aki ezt a fahasábos változatot dráma formájában mutatta be. Mivel a *Minyason* kívül a felsorolt művek nekünk is rendelkezésünkre állnak, semmi akadály, hogy folytassuk az útkönyvíró fejtegetését, ráadásul az ő listáját egy Bakchylidés-kardallal és egy Aischylos-részlettel is ki tudjuk egészíteni.

Homéros (*Ilias*), Hésiodos, Bakchylidés, Aischylos. Négy költő, akik – már csak a műfaji különbségekből (eposz, tanköltemény, kardal, tragédia) adódóan is – különböző módon, rövidebben vagy hosszabban, más és más hangsúlyokkal beszélnek el a történetet. Ugyanakkor, Hésiodos kivételével, egy döntő ponton megegyeznek, és ez máris segítséget fog nyújtani a Phrynichos-töredék értelmezéséhez: az *Ilias*ban is, Bakchylidésnél is és Aischylosnál is Meleagros anyja, Althaia okozza fia halálát. Másvalamiben viszont már hármójuk között is különbség mutatkozik: az *Ilias*ban Althaia a föld alatti istenek halálos átkát kéri a fiára, Bakchylidés kardalában és Aischylosnál azonban feltűnik az a bizonyos halált hozó fahasáb, amelyről az imént Phrynichosnál olvastunk.

Menjünk sorban. Az *Ilias* IX. énekében az Achilleushoz érkező békítő küldöttség egyik tagja Achilleus egykori nevelője, az agg Phoinix, aki a sértett hőst Meleagros történetével szeretné visszacsábítani a harcba. A történet első részét korábban már ismertettem, a folytatásban, a két szomszéd város közötti háborúban Meleagros megöli az ellenség soraiban harcoló anyai nagybátyját, és Althaia emiatt kéri fiára a föld alatti istenek átkát. Meleagros válaszul visszavonul a harctól – itt látjuk egyébként a párhuzamot a sértődött Meleagros és Achilleus között. Meleagrost szintén megpróbálják kiengesztelni, és ő végül engedni is fog a kérésnek.

Aischylosnál a kar így idézi fel a történetet (*Áldozatvivők* 602–612):

...a tüzzel emésztő szándékot, amelyet a gyermekét elpusztító nyomorult Thestios-lány [Althaia] eszelt ki, elégetve a rótszínű fahasábot, amely véges-végig gyermeke kortársa volt, attól kezdve, hogy [a gyermek] az anyaméhéből kikerülve felsírt, majd vele egy-mértékű egész életén át, a Moirák-rendelte napig.

Bakchylidés 5. győzelmi ódájában a halott Meleagros a Hadésban maga meséli el Héraklésnek a saját halálát (96–154):

Anyám, a szörnyű, rettenthetetlen asszony, pusztulást tervelt ki számomra, és, kiemelve a díszes ládából, elégette a gyors végzetű fahasábot. Mármost a Moira egykor azt a sorsot szötte, hogy ez [a fahasáb] legyen az életem határa.

Hésiodosznál viszont, mint említettük, nincs fahasáb, sőt az anya szerepéről sem hallunk: nála (és Pausanias szerint az elveszett *Minyas* című eposzban is) a hős a két város közötti harc során hal meg, éspedig az ellenség pártján álló Apollón fegyverétől (25. töredék 9–13).

A Phrynichos-töredék értelmezéséhez tehát Homéros, Bakchylidés és Aischylos adhat segítséget, akiknek az ábrázolásában a gonosz anya bosszúból saját fia halálának az okozója lesz. Ebbe a hagyományba – pontosabban ennek a fahasábos ágába – illeszkedik Phrynichos töredéke is.

A Meleagros-mítosznak ez a különös motívuma máig nem nyugvó viták tárgya. Az biztos, hogy a rendelkezésünkre álló szöveges hagyományban a 6. századi Phrynichosnál jelenik meg először. Az egyik probléma: ismerte-e már Homéros is a történet fahasábos formáját, vagy ez csak később lett a Meleagros-mítosz része? (Kakridis 1949, 18; Bremmer 1988, 43). A másik kérdés a motívum eredetét firtatja. Beavatási rítust (pl. Burkert 1985, 63; Graf 1985, 410–417) vagy mágikus elképzelést (újabb pl. Hainsworth az *Iliashoz* írt kommentárjában: Hainsworth 1993, 3. kötet, 131) sejtünk a háttérben, vagy azokkal a nagyon hasonló tartalmú népmesékkel, pontosabban azon népmesék elődeivel érdemes összefüggésbe hozni, amelyeket J. Kakridis gyűjtött össze a görög földön kívül, a legkülönbözőbb, nem görög népek irodalmából (Kakridis 1949, 127–148). A továbbiakban a második kérdéshez, a fahasáb-motívum eredetéhez szólok hozzá, és egy újabb szempont felvetésével igyekszem tovább bonyolítani a kérdést.

Olvassuk el figyelmesen azt a mondatot, amelyben Pausanias a Phrynichos-töredéket idézi:

A fahasáb-történetet, ti. hogy a Moirák átadták Althaiának [a fahasábot], valamint hogy Meleagros halálának mindaddig nem kellett bekövetkeznie, amíg a tűzben meg nem semmisül [ti. a fahasáb], végül, hogy Althaia bosszúból elégette – nos, ezt a történetet első ízben Phrynichos, Polyphradmón fia állította színpadra.

Meleagrosnak *mindaddig nem kell meghalnia*, amíg a fahasáb el nem ég: ez a megfogalmazás nem egészen illik az imént idézett költők szavaiból kiolvasható történethez. Amit váránk, valahogy úgy hangzana, ahogyan például a római kori Apollodóros mitológiai kézikönyvében olvassuk: „Meleagros *akkor fog meghalni*, amikor a tűzhelyen lobogó fahasáb elég” (I. 8. 2). E mögött a látszólag kis eltérés mögött döntő különbség rejlik: Apollodóros megfogalmazásában a hangsúly azon van, hogy a Moirák – akik egyébként Bakchylidésnél és Aischylosnál is felbukkannak – Meleagros születésekor az anyja kezébe adták fia életét: ha akarja, *meg is ölheti*. És Phrynichosnál, Aischylosnál, Bakchylidésnél a bosszúszomjas Althaia, aki mindhármójuknál súlyos negatív jelzőket visel, él is a Moirák felkínálta lehetőséggel. Ezzel szemben Pausanias megfogalmazása mintha másról szólna, vagy legalábbis egy másik értelmezésnek is teret engedne: a Moirák Meleagros születésekor Althaiára bízták gyermeke sorsát, akinek így akár meg se kell halnia – soha! „Mindaddig nem, amíg...” Althaián múlik gyermeke halhatatlansága.

Kisgyermek, anya (vagy egy istennő), tűz, halhatatlanság – ezeknek a motívumoknak az együttese a homérosi Démétér-himnuszából is ismerős. Amikor Persephonét elragadja Hadés, a leánya keresésére induló Démétér egy ideig Keleosz király palotájában vendégeskedik, ahol a gondjaira bízott királyfi nappal ambrosiával keneti, éjjelente pedig *tűzbe borítja, akár egy fahasábot* (239. sor; még a görög szó – *dalos* – is azonos azzal, amely Phrynichosnál olvasható). És ha egy éjjel Metaneira királyné nem veszi észre Démétér mesterkedését, az istennő halhatatlanná tette volna a gyermeket. Apollónios Rhodiosnál Thetisz istennő jár el hasonlóan a gyermek Achilleuszal – ezúttal tehát nem folyóba mártja, mint az ismertebb történetekben –, ugyancsak annak érdekében, hogy halhatatlanná tegye a fiát (*Argonautika* IV. 869–879). Őt a gyermek apja, Péleusz leplezi le és akadályozza meg ebben. A görög mitológiából – most már kisgyermek nélkül – további példákat idézhetünk, amikor például a máglya tüze vagy kifejezetten halhatatlansághoz vezet, ahogy ezt Héraklésről olvassuk Apollodóros *Mitológiájában* (II. 7. 7), vagy legalábbis nem okoz halált, sőt a személyt ideiglenesen a közönséges emberi lét fölé emeli, ahogy a sok tekintetben mitikus alaknak számító Kroisosról írja le Hérodotos (I. 86–87). Amphiaraoos pedig, akire Thébai ostrománál Zeusz villáma sújt le, jós hērósként folytatja immár nem halandó életét (*Mitológia* III. 6. 8).

Hogy Phrynichos tragédiájában a Moirák a fahasábbal együtt Meleagros halhatatlanságát is felajánlották volna Althaiának, ahogyan Pausanias szavai értelmezhetők, nem tudjuk, mert a fennmaradt, összesen két rövid töredék a mű cselekményéről lényegében semmit nem árul el. Mi a helyzet a többi, korábban ismertetett Meleagros-történetekkel? Értelmezhetjük-e ezen a módon a Moirák megjelenését? Az első válaszunk a „nem” lesz. A Moirák egyik költőnél sem beszélnek Meleagros halha-

tatlanságának a lehetőségéről. Ugyanakkor el kell ismernünk – és ez a második válaszunk –, hogy ez a lehetőség *sincs kizárva*. A kettő közül melyik válasz az igaz?

Kezdjük a másodikkal: ha a Meleagros születéséről szóló történetet önmagában tekintjük, ha a Moirák megjelenését különválasztjuk a hős mitikus életének további alakulásától, Althaia megtehetette volna, hogy a rábízott fahasábot soha nem veti a tűzre. Ez a lehetőség tehát valóban *nincs kizárva*. Ugyanakkor – és most az első lehetőség, a „nem” mellett fogok érvelni – gondoljuk végig a történetet az általunk ismert formájában, csúcspontján a fahasáb tűzre vetésével és a gyermekét bosszúból megölő anyával. Ha választani lehet, a gyermek Meleagros életének ehhez a tragikus fordulatához egy olyan kezdet illik, amelyben a Moirák azt a döntést engedik át az anyának, hogy *meddig* fog élni a fia. Hiszen Althaia tette nem Meleagros *halhatatlansága*, hanem *az élete* ellen irányul. A gyermekgyilkosságba torkolló történet belső logikáját követve Meleagros születésekor a Moirák nem halhatatlanságot ígérnek, hanem anya és fia drámáját szövik bele az ugyanebben a pillanatban megszülető anya-fiú viszonyba. A fahasáb – szemben a Démé-

tér- és a Thetis-történettel – itt nem a gyermek halhatatlanságának záloga, hanem megölésének eszköze.

És akkor lehetne találgatni, hogy valóban volt-e a Meleagrosról szóló mitikus történet alakulásában egy olyan pillanat, amikor a két motívum, vagyis a hős születése és Althaia bosszúja még nem kapcsolódott össze. Ha igen, elképzelhető, hogy a fahasáb itt is ugyanúgy a halhatatlanságot jelentette, mint a Démétér-történetben. Amikor azonban az elbeszélés kibővült – ha valóban kibővült – a bosszúval, a gyermekét megölő anya tragédiába illő alakja átrendezte a történet hangsúlyait, a szörnyű tett fényében a halhatatlanság ígérete értelmezhetetlenné vagy legalábbis érdektelenné vált, és a Moirák önmagában kétértelmű ígérésében felülkerekedett a tragikus hangsúly. Mindez persze merő találgatás. Pausaniasnak viszont mindenképpen hálával tartozunk, amiért a Phrynichos-töredék kapcsán – függetlenül attól, hogy megállapítása igaz-e a darab cselekményére vagy sem – akaratlanul is rávilágított a fahasáb szerepének egy olyan lehetséges értelmezésére, amely a történet általunk ismert változataiban nem érvényesül ugyan, de egykor esetleg ott bábáskodhatott a Meleagros-mítosz születésénél.

Bibliográfia

- Bremmer 1988: Bremmer, J., „La plasticité du mythe. Méléagre dans la poésie homérique”: Calame, Claude (szerk.), *Métamorphose du mythe en Grece antique*, Geneve, 1988.
- Burkert 1985: Burkert, W., *Greek Religion*, Cambridge MA, 1985.
- Gantz 1993: Gantz, T., *Early Greek Myths*, I–II., Baltimore–London, 1993.
- Graf 1985: Graf, F., *Nordionische Kulte*, Roma, 1985.
- Grossardt 2001: Grossardt, P., *Die Erzählung von Meleagros*, Leiden–Boston–Köln, 2001.
- Hainsworth 1993: Hainsworth, B., *The Iliad. A Commentary*, Oxford 1991–1996.
- Kakridis 1949: Kakridis, J., *Homeric Researches*, Gleerup, 1949.
- Liefferinge 2000: Liefferinge, C. van, „L’immortalisation par le feu dans la littérature grecque”: *Dialogue d’Histoire Ancienne* 26/2 (2000) 99–119.